

MOR SALKIMLI EV

HALİDE EDİB ADIVAR

Özet

Mor Salkımlı Ev, Halide Edib Adıvar'ın çocukluk günlerinden 1918'e kadarki anılarını aktardığı çalışmasıdır. Annesi Bedrifem Hanım'ın vefatından sonra çocukluk günlerini anneannesinin ve babasının iki eşinin evlerinde kurulu bir düzen olmadan geçirir. Babasının eğitimiyle yakından ilgilenmesi sayesinde bir süre evde daha sonra da Amerikan Kolejinde öğrenim görür. Kolejin son senesinde kendisine matematik alanında özel ders veren Salih Zeki Bey'in evlilik teklifini kabul eder. İki oğlu olur. Yazdığı yazılar nedeniyle 31 Mart Vakası'nın gerici liderlerinden kaçmak zorunda kalır. İstanbul'a döndüğünde Eğitim Bakanlığında çalışır. Salih Zeki Bey'in ikinci eşle evlenmek istemesi üzerine ayrılırlar. Balkan Savaşı sırasında Teali-i Nisvan Cemiyeti ile birlikte faaliyetler yürütür. İttihat ve Terakki Cemiyeti Bâbîâlî'yi basıp yönetimi tekrar ele geçirdikten sonra yeni eğitim bakanıyla anlaşamadığı için istifa eder. Fakat Cemal Paşa'nın Suriye vilayetindeki eğitim faaliyetlerinde önemli görevler üstlenir ve bu sırada Doktor Adnan Adıvar'la ikinci evliliğini gerçekleştirir.

İnsanlar

Adnan Adıvar	Hekim, siyasetçi, yazar
Ali Lala	Halide Edib'in büyükbabasının akrabası
Ali Şamil Bey	Halide Edib'in annesinin ilk eşi
Bedrifem	Halide Edib'in annesi
Cemal Paşa	Siyasetçi ve asker
Hamdullah Suphi	Siyasetçi, öğretmen, yazar
Havva Hanım	Halide Edib'in anneannesinin evindeki yardımcı
Hayri Efendi	1914-1916 yılları arasında şeyhülislam
Hüseyin Kâzım Kadri	Sözlükçü ve devlet adamı
Kemal	Halide Edib'in dayısı
Lütfi Kırdar	Doktor, devlet adamı, asker
Mahmure	Halide Edib'in annesinin ilk eşinden olan kızı
Nakiye Elgün	Eğitimci ve siyasetçi
Nakiye Hanım	Halide Edib'in anneanesi
Nevres Bacı	Halide Edib'in sütanesi
Nuri Bey	Yazar, düşünce insanı
Rasim Dadı	Halide Edib'in dadısı
Reşe	Halide Edib'in halayığı
Rıza Tevfik	Şair, felsefeci, siyasetçi
Salih Zeki Bey	Matematik bilgini, astronom
Şayeste	Halide Edib'in çocukluk arkadaşı
Şükrü Efendi	Osmanlı ulemasından müderris
Vedi Sabra	Bestekâr, müzisyen
Yusuf Akçura	Yazar ve siyasetçi
Ziya Gökalp	Sosyolog, yazar, şair ve siyasetçi

Olaylar

Anneane

Halide Edib belirli bir yaşa gelene dek başından geçenleri bölük pörçük hatırlar ve üçüncü tekil şahsın perspektifinden aktarır. Kitaba adını veren ev, içinde doğduğu anneannesinin Beşiktaş'taki evidir. Bu ev güzel manzaralı büyük bir evdir. Anneanesi her sabah bahçedeki ağaçları ve çiçekleri sular, güvercinlere yem verir. Karakterine en çok etki eden kişi Eyüpsultan'daki Mevlevi tekkesinin türbedarı olan dayısıdır. O nedenle her daim sakin biridir. Kimseye karşı öfkesini göstermez. Namazını düzenli olarak kılar. Oruç tutar. Ancak asla dini gösteriş yapmaz. Beyaz saç süslü kadınlara has bir özellik olduğu için saçlarını her zaman kınalar.

Anne

Annesiyle ilgili anılarıysa daha farklıdır. Gece yarısı onunla birlikte uyurken sırtı dönük hâlde uyuyan annesinin iki uzun saç örgüsü onu korkutur. Yüzü de anneannesinin yüzüne hiç benzemez. Solgun ve hasta bir yüzü vardır. O yüzden annesine sokulmak istese de ondan korkar. Annesiyle ilgili tek huzurlu anısı annesinin onun tırnaklarını kestiği zamanlardır.

Bir ara annesiyle Teşvikiye Camii'nin yakınlarında ayrı bir eve taşınır. Orada sıklıkla komşular gece ziyaretlerine gelir ve şarkılar söylenir. Bu evden Yıldız Sarayı'na yakın başka bir eve taşınırlar.

Bir gün annesi artık çok hasta olduğu için sarı perdeli bir sedye üstünde taşınır. Onun yüzünü görmek için perdeyi sıyırdıkça annesinin ne kadar hasta olduğuna daha çok ikna olur ve hayatı boyunca sarı rengine bakmakta güçlük çeker.

Baba

Yeni ev daha geniş ve aydınlıktır. Babasına ait ilk anıları da bu evde başlar. Babası sabahları ata biner ve saraya gider. Ancak annesi bu evde hamile kalır ve doğumdan sonra çocukla birlikte ölür. Annesinin ölümünün ardından babası akşamları hep ağlar. Artık evde babası dışında üç kişi vardır. Ali Lala, onun kardeşi Mustafa ve Rasim Dadı. Halide hemen her akşam Rasim Dadı'yla Ali Lala'nın konuşmalarını duyar. Rasim Dadı, Halide'nin annesi öldüğü için artık ona istediğini yapabileceğini düşünür. Üstelik Ali Lala'yla aralarındaki ilişkiyi gördüğü için ona sürekli kimseye söylememesini tembihler ancak Halide neyi söylememesi gerektiğini bilmeden sırf Rasim Dadı'yı kışkırtmak için herkese söyleyeceğini haykırır. Sonunda bir gün Rasim Dadı Halide'nin ağzına biber doldururken anneannesini yakalar ve onu evden kovar.

Artık evde Ali Lala'yla Mustafa yoktur. Evin düzeninden sorumlu yaşlı bir kadınla gündüzleri liseye giden Mehmet adında bir Çerkes oğlan vardır. Babasının sarayda nöbetçi kaldığı bir gece Halide illa babasını görmek isteyince evde bağıırıp çağırmaya başlar. Önce Rum ve Ermeni komşular gelip onu sakinleştirmeye çalışır. Bir ara susturmak için başından aşağı su dökerler. Fakat fayda etmez. Sonunda Mehmet onu alıp saraya götürür. Önüne çıkan her nöbetçiye annesi yeni ölen çocuğun babasını görmek istediğini anlatır. Halide nihayet babasının yattığı odaya gider. İçerde üç yatak vardır. Birinde babası Edib Bey, diğerinde daha sonra sadrazamlık yapacak olan İbrahim Hakkı Paşa diğerinde de Hasan Sırrı Bey yatmaktadır. Babası Halide'yi yatağına alınca Halide hemen uyur.

Akrabalar

Bundan sonra hatırladığı Teşvikiye Camii'nin önünden İhlamur Caddesi'ne inen yokuşta bir eve taşındıklarıdır. İlk defa bu evde akrabalarını tanır. Birincisi, dayısı Kemal'dir. Kemal resim yapmayı seven bir kâtiptir. İkincisi, Halide doğmadan önce ölmüş olan dayısı Hayri'nin yedi yaşındaki oğlu Refet'tir. Üçüncüsü Saka Apti'dir. Apti her sabah onlara su taşır ve Halide'yi ne zaman görse ona "Küçük nine" diye seslenir. Dördüncüsü, Mahmure Abla'dır. Bedrifem Hanım'ın ailesi onu Ali Şamil'den ayırıp Edib Bey'le evlendirmiştir. Edib Bey Bedrifem Hanım'ın ilk eşinden olan kızı Mahmure'ye kendi kızı gibi bakmıştır. Ancak bir süre sonra Ali Şamil Bey kızını almış ama İstanbul'dan gitmek zorunda kalınca da anneannesine bırakmıştır.

Mor Salkımlı Evde

Halide bundan sonra kendini yine mor salkımlı evde bulur. Bu sefer evin üst katına bir kadın yerleşmiştir. Bu kadın uzun yıllar sarayda hocalık yaptıktan sonra Halide'nin büyükbabasının sarayla olan bağlantısı sonucu onun evine yerleştirilmiştir.

Gündüzleri anneannesini Fransızcadan tercüme edilmiş kitapları sesli olarak okur. Büyükbabası ise dini kitaplara düşkündür. Sarayda uzun süre hizmet eden büyükbabası zengin biri değildir. Mor salkımlı ev anneannesine aittir. Büyükbaba selamlıktan hareme geçerken daima kapıya vurur ve kölelere karşı bile kibar bir dil kullanır. Ancak selamlıktayken sürekli bağıırıp çağırarak küfreder. Halide bu küfürlü dili nazik dile tercih eder. Evde Havva Hanım adında bir de yardımcı vardır. Ancak aileden biri gibi muamele görür.

Halide'nin büyükbabası hariç kendine yakın bulduğu kimse yoktur. On yaşını geçen kız çocukları çarşafa girdikleri için artık büyükler sınıfına dahil edilirler. O yüzden on iki yaşındaki biriyle altmış yaşındaki biri aynı kabul edilir.

Babanın Yeni Düzeni

Buradaki hayatı bir gün Çerkes oğlan Mehmet'in onu alıp babasının Yıldız Sarayı'na yakın yeni evine götürmesiyle sonlanır. Babası, evine bakan yardımcı kadının kızıyla evlenmiştir. Halide onu görür görmez sarılıp öper. Beyaz tenli, mavi gözlü, sarışın, güzel bir kadındır. Ancak akrabaları eve gelip gittikçe Halide'nin görünüşüyle alay eder gibi konuşurlar. Halide çevresindeki insanlarda güzel çocukların uyandırdığı sıcak hisleri uyandırmak ister ama mavi gözlü ve açık tenli olmadığı için bunu başaramadığını düşünerek üzülür.

Babası İngilizler çocuklarını nasıl yetiştiriyorsa Halide'yi öyle yetiştirmek ister. Onun giydikleriyle ve yiyip içtikleriyle yakından ilgilidir. Kışın kısa alcivert elbiseler yazın da beyaz kıyafetler giydirir. Şapka giymek mümkün olmadığı için yazın başı açık gezdirir kışın da kalpak taktırır. Ancak Halide yaşlılarının parlak renkli ve kurdeleli kıyafetlerine ve yedikleri abur cubura özenir.

O günlerde Eleni adlı Rum bir kadının kız kardeşiyle birlikte işlettiği bir kreşe başlar. Genellikle Hıristiyan çocuklarının gittiği bu kreşteki tek Türk çocuğu Halide'dir. Halide Eleni'yi o kadar sever ki onu mutlu etmek için Rumca şiirler ezberler. Böylelikle evde ve kreşte iki farklı dil konuşmaya başlar. Bir gün yine Rumca şiir okumak üzereyken fenalaşınca Eleni onu doğruca eve taşır. Günlerce hasta yattıktan sonra Mehmet onu nihayet aldığı yere, anneannesinin mor salkımlı evine geri götürür.

Korku ve Acıma

Halide Edib, korkuyu ilk defa evin civarındaki mezarlıkta servi ağaçlarının altında oynarken tadar. Komşu çocuklarıyla birlikte el ele tutuşup bir çukura atlarlar. Servilerin dallarını seyrederken onu oraya götüren uşak birdenbire "Geliyor" diye bağırır. Çocuklar kaçışınca Halide kalakalır ve korkudan terlemeye başlar. Uşak eve dönerken servilerin gündüzleri ağaç gibi göründüğünü ama geceleri yeşil sarıklarıyla dolandıklarını anlatıp tekin olmadıklarını söyler. Halide geceleri servi ağaçlarının dolandığını düşünükçe yine korkudan terler.

Korkuyla birlikte acıma hissini de bu devirde tadar. Öyle ki insanlardan da yavaş yavaş uzaklaşır. Bir cuma günü lalasıyla birlikte gezinirken yıkılmış bir duvarın altında kalan bir köpek görür. Köpek acıdan dolayı kurt gibi uluyup ağlarken yanlarındaki bir erkek çocuk köpek bağırdıkça ona taş atmaya başlar. Bu sahneyi kendisini insan olmaktan utandıran bir sahne olarak tasvir ettikten sonra bu olaydan sonra hiçbir hayvanın sadece eğlence amacıyla bir başka canlıya zarar vermediğini öğrendiğini ekler. O gün lalasına köpeği kurtarması için yalvarsa da lalası onu alıp oradan uzaklaştırır. Halide bu olayın şokuyla günlerce hasta yatar. Anneanesi ise komşulara onun köpekten korktuğu için hastalandığını anlatır.

İlk Arkadaş

İlk arkadaşını da bugünlerde edinir; Şayeste. Şayeste eski bir komşunun kızıdır. Halide üvey annesinin sarışın ve mavi gözlü insanlardan oluşan ailesinin yanında hissettiği aşağılık duygusunu koyu tenli Şayeste'nin yanında giderir. Öyle ki bazen ellerini yan yana gördüğünde onun kendisinininkinden koyu elleri kendisine bir zevk verir. Ayrıca, Şayeste'nin hiç soru sormaması da Halide'ye iyi gelir. İçeride kapanık bir çocuk olduğu için sorulan her sorudan fazlasıyla rahatsızlık duyar. Şayeste ise onunla ilgili hiçbir şeyi merak etmez. Şayeste'yi zeki bulmaması da Halide'yi rahatlatır. Fikir arkadaşlığını güzel bulsa da yorucu olduğunu dile getirir. Dahası, Aleksis adında hayali bir arkadaşı da vardır ve onunla Rumca konuşarak oynar. Fakat Şayeste buna bile aldırış etmez. Son olarak, Halide zayıf ve çelimsiz olmasına rağmen Şayeste güçlü ve hamarattır. Onun bu hâli de Halide'ye iyi gelir.

Kadınların Hikâyeleri

Evde yemek ve temizlik işlerinden sorumlu olan Havva Hanım'a bir akraba gibi davranılır. Havva Hanım'ın babası da eski eşi de esnaftır. Eski eşi, kardeşinin ölümünün ardından onun dul kalan eşiyle evlenmiş, sonrasında evlerinde bir yangın çıkmış ve iflas etmiştir. İflasın ardından da oğlunu alıp bir tekkeye çekilmiştir. Başına gelenleri Havva Hanım'a yaptığı haksızlığa bağlayan bu adam ondan defalarca özür dilemiştir. Havva Hanım bunları bir zafer duygusuyla anlatır ancak bunlardan sonra kendisi de çaresiz kalmıştır. Durumunu bilen Arziye Hanım ona bu işi bulmuştur.

Arziye Hanım o günlerde İstanbul'da tanınmış bir isimdir. Halide ne zaman hastalansa onu yatağının başında bulur. Lohusa günlerinde cinlere karışıp falcı olduğu söylenen bu kadın, kim hastalansa o kişinin ekonomik durumuna göre cinlerin hastayı horoz, kuzu veya altın karşılığında bırakacağına dair söz verir. Kadınlar evlilikleriyle ilgili sıkıntılarında ondan yardım ister. Çevresi tarafından sevilen bu

kadın sayesinde Havva Hanım Halide'nin anneannesinin evine yerleşir. Anneanesi ona dolgun bir aylık verir, tütününü, kıyafetlerini alır ve evde bir hanım muamelesi görmesini sağlar.

Havva Hanım'ın anlattıkları arasında gelin olduğu akşamın hikâyesi Halide'nin aklından hiç çıkmaz. Havva Hanım'ın evlendiği zaman gelinler saçlarını iki uzun örgü yaparlarken onun saçlarında kırk örgü vardır. Damat duvağını kaldırınca içerden bir kadını çağırıp örgülerini çözmesini ister. Kadın örgüleri ancak bir hamam ustasının çözeceğini söyleyince bir hamam ustası bulup getirirler. Usta saçları çözünce damat saçların gerçek olduğuna inanır. Sonra Havva Hanım'ın yanaklarının boyalı olup olmadığını anlamak için mendiline tükürüp onun yüzüne sürer. Halide Edib, evlenen her kadının bir hayvan gibi fiziki muayeneden geçtiğini böyle öğrendiğini ifade eder.

Dayının Umutsuz Aşkı

Halide Edib'in dayısı Kemal, evlerinin karşısındaki konağa yerleşen Çerkes bir ailenin kızlarına uzaktan uzağa aşık olur ve Havva Hanım'dan kızı istemesini rica eder. Havva Hanım, önce Nakiye Hanım'ın bundan haberi olup olmadığını sorar ancak Kemal annesinden çekindiği için bunu gizli tutmayı tercih eder. Havva Hanım, Nakiye Hanım'dan gizli bir iş yapmaktan çekindiği için bir gece odasına gidip durumu ona anlatır. Nakiye Hanım, oğluna kızın nişanlı olduğunu öğrendiğini söylemesini tembihler. Fakat Havva Hanım Kemal'in üzüldüğünü görünce dayanamayıp kızın evine gider. Aile Çerkesçe konuştuğu için onlarla pek anlaşamaz ama kızın babası zannettiği kişinin aslında eşi olduğunu öğrenir. İşin aslını Kemal'e anlatır. Kemal'in üzüntüden çöktüğünü gören Nakiye Hanım ondan kızı istemesini rica edince olan biteni ona da anlatır. Hatta "Kemal yaşayamaz, yirmi beşinden evvel ölür" der. Halide, bunları Havva Hanım'dan dinlerken bir gün dayısının odasına girip karşı konağın penceresinde sarışın güzel bir kadın gördüğünü hatırlar. O günden sonra hep o güzel kadını görmek için uğraşır. Fakat dayısı Havva Hanım'ın dediği gibi yirmi beş yaşından önce ölür.

Nevres Bacı

Ramazan ayında Halide Edib'in sütanesi Nevres Bacı onu alıp kendi evine götürmek için gelir. Nevres Bacı anneannesinin azat ettiği eski bir Arap köledir. Onu evine götürürken yolda bir hamalın kucağına verir. Hamal uzun boylu, esmer bir Kürttür. Halide yol boyunca hem ter kokusundan rahatsız olur hem de onun kucağında olmaktan dolayı utanır.

Nevres Bacı'nın evindeki ilk gecesi de iyi geçmez. Sütanesi onu kucağında yatırdığı için onun ter kokusundan tiksindir. Ayrıca odada hiç kandil yanmadığı için karanlıktan korkar. Sabah sütanesinin ikinci kocası olan Ahmet Ağa ile birlikte şarkılar söyler. İkinci gece daha güzel geçer. Sokakta yürüyen erkekler ve çocukların ellerindeki fenerler odanın perdelerine yansır. İnsanları sahura kaldırmak için davulcu geçer.

Ertesi gün Nevres Bacı onu Süleymaniye Camii'ne götürür. Orada Kuran dinlerler ve Halide dinlediklerinden çok etkilenir. Ancak vaizin yeryüzünde cenneti hak edebilecek kimse yokmuşçasına konuştuğunu duyunca din onun için korkutucu bir şeye dönüşür ve hemen Nevres Bacı'nın çarşafının içine saklanır.

Akşam olduğunda teravih namazını kılmak için Süleymaniye'ye tekrar giderler. Minarelerden Allahuekber sesleri yükselirken sokaklarda yüzlerce fenerli insan camiye doğru yürür. Halide Nevres Bacı'yla birlikte kadınların bölmesinde namaz kılar. Bu ziyaret Ramazan'ın ortalarında sonlanır ve anneannesinin evine geri döner.

Oyun

Bir akşam Nakiye Hanım tüm komşuları iftara davet eder. Büyüklükler üst katta yemek yerken çocuklar her günkü yemek odasında yemek yer ve Havva Hanım'ın odasında oyun oynamaya başlar. Komşulardan Vasfiye Hanım oğlu Rifat'ı oyunda halayık olarak kullanabileceklerini söyleyerek onlara katar. Halide, erkek çocuklardan hoşlanmaz ama Rifat'ın uysallığı ilgisini çeker. Bir ara Mahmure gelin-güvey oynamayı teklif edince kızlardan biri gelin diğeri de güvey olur. Rifat'a ise çeyiz halayığı olmak düşer ama o buna da sevinir. Gelin ve güvey karşılıklı oturur, güvey geline "Adın ne?" diye sorar. Cevap alamaz. Üç defa "Duvağını aç" der. Fakat gelin duvağını açmak yerine ağlar ve "Benimle alay ediyorsunuz, gelin olmayacağım!" diye bağırılmaya başlar. Hiçbiri bunun sebebini anlayamaz. Fakat Halide Edib yıllar sonra bunu gelin rolündeki Binnaz'ın tek gözünün sakat oluşuna ve bu yüzden hiç evlenemeyeceğinden korkmasına bağlar.

Bu akşamdan sonra Rifat sık sık oyun oynamaya gelir ama okula başladığında diğer erkek çocukları gibi gürültücü ve hoyrat bir çocuğa dönüşünce Halide onunla bir daha oynamaz.

Köle Şakası

O günlerde her küçük kıza bir köle şakası yapılır. Bir bayram günü babasının seyisi onu alıp saraya getirmek için geldiğinde ona bu şakayı yapar ve ona aslında köle olduğunu, onu satan esir tüccarını da tanıdığını söyler. Halide bu duyduğundan çok etkilenir ve saraya düşünceli bir şekilde gider. Babasının odasına girdiğinde içerde koyu tenli bir cüce görür. Cüce ona kimi beklediğini sorunca babasını beklediğini söyler. Bu sefer cüce babasının kim olduğunu sorar. Edib Bey olduğunu öğrenince de Edib Bey'in aslında kendisinin babası olduğunu, Halide'ninse sokakta bulunmuş kara bir çocuk olduğunu ama eve getirilince büyüyle kendini beyaz onu da siyah yaptığını söyler. Halide bunun üstüne birden ağlamaya başlar. Babası geldiğinde onu kucağına alarak sakinleştirir.

Okul

Nakiye Hanım, Halide'nin hemen okumaya başlaması gerektiğinde ısrar edince Edib Bey onu yedi yaşından önce okutmak istememesine rağmen beş yaşından sonra başlamasına ikna olur. O günlerde okula başlayan kız çocukları süslü bir elbise giyer, boyunlarına içinde elifba cüzü bulunan bir kese asar ve arabaya bindirilirler. Diğer çocuklar da arabanın arkasından yürüyerek hep birlikte ilahi söylerler. Sokaklardan bu şekilde geçerken başka çocuklar da onlara katılır ve doğruca okula giderler. Bu törenden sonra çocuklara lokma ve çil para dağıtılır. Ertesi günden itibaren okulun kalfası gelir çocukları alıp okula götürür. Bu tören aileler için çok önemlidir, o yüzden imkânları ölçüsünde para sarf ederler. Halide bir arabanın içinde tüm dikkatleri üstüne çekerek sokaklardan geçmeyi hiç istemez. Fakat buna gerek kalmaz zira babası onu evde okutmaya karar verir. Tören evde yapılır. Babasının tüm saray arkadaşlarıyla erkek komşulara bir ziyafet çekilir. Anneannesinin şampanyası rengi uzun bir elbiseyle aynı renkte bir başörtü hazırlar. Halide, Mahmure'yle el ele salona girer, daha sonra genç bir hafız Kuran okur, hocanın önündeki rahleye diz çöker ve elifbayı sesli olarak okurlar.

Hoca onları okutmak için akşamları gelmeye başlar. Mahmure bir süre Cavide Hanım adlı bir kadının açtığı okula giderek orada kendisine tokat atılmasına alıştığı için Halide'ye de tokatsız bir şey öğrenilemeyeceğini anlatmıştır. Fakat bu hoca hiç böyle şeylere başvurmadığı için şımarıp yaramazlık yapar. Halide ise her akşam elinden geldiğince mum ışığında Kuran okumaya çalışır. Okumayı biraz söktükten sonra evlerindeki saraylı teyzenin yanına çıkar ve onun kütüphanesindeki *Afrika Seyahatnamesi*'ni okumak için uğraşır. Ancak Osmanlı Türkçesi Kuran'ın dilinden de zor gelir. O bu kitabı okumaya çalışırken saraylı teyzenin halayığı Fikriyar sürekli olarak ona Kafkasya'dan Adapazarı'na nasıl getirildiğini ve İstanbul'daki Mısırlı bir aileye nasıl satıldığını anlatmak ister.

Mahmure ona *Serencam-ı Mevt* adlı bir risale getirir. Bu, *Afrika Seyahatnamesi*'nden daha kolay bir kitaptır. O yüzden çabucak okur. Ancak her gece kâbuslar görmeye başlar. Zira kitap Azrail'in can almak için geldiği andan itibaren insanın öbür dünyada başına gelecekleri tüm detaylarıyla anlatan bir kitaptır. Onu en çok etkileyen tasvir, ölümlerin dirildiği kıyamet tasviridir. Her günahkârın şekli korkunçtur. Fakat Mahmure onu korkutmak için daima dilleri enselerinden çıkan fitnecileri anlatır. Bunu yapmasının asıl sebebi Halide'nin onun sigara içtiğini kimseye söylememesini istemesidir.

Sınıf Farkı

Bir gün okula yeni başlayan bir çocuk için yine tören düzenlenir. Ancak çocuk fakir bir ailenin çocuğu olduğundan arabaya binmez, alayın önünden yürür. Çocuklar ilahi söyleyerek okula vardıklarında önlerine bir tencere aşure konur ve ellerine birer tahta kaşık verilir. Halide tam yemek üzereyken Mahmure atılıp yememesini tembihler. Hocanın yüzündeki kırgınlık ve fakir çocuklarla aralarındaki ayrılık Halide'yi çok etkiler.

Kurbanlık Koyunlar

Halide bir sabah uyandığında bahçede bir çukur kazıldığını büyükbabasının da koyun kesmeye hazırlandığını görür. Sekiz koyun vardır ve hepsi de evdeki bir kişi için kesilecektir. Halide büyükbabasından kendisi için aldığı koyunu kesmemesini ister fakat büyükbabası Sırat Köprüsü'nden nasıl geçeceğini sorarak ona bağıırır ve İbrahim peygamberin hikâyesini anlatır. Yemek vakti geldiğinde de dayısı Kemal'le büyükbabası arasında bir tartışma çıkar. Dayısı kan görmeye dayanmadığı için kurban kesmek istemez ama büyükbabası her erkeğin kendi kurbanını kendisinin kesmesinin uygun olduğunu söyler.

Ertesi sabah erkeklerin Allahuekber sesleriyle uyanır ve koyunların kesildiğini anlayınca çok üzülür. Hayalinde *Serencam-ı Mevt* kitabında tarif edilen cehenneme giden günahkârlar ve koyunların boğazını keserek cennete giden müminler vardır.

Dayının Ölümü

Bir sabah anneannesinin yatağının hiç bozulmamış olduğunu görür. Biraz sonra da babası gelip onu ve Mahmure'yi alarak kendi evine götürür. Babasının ikinci eşinden Nilüfer adında bir kızı olmuştur. Halide evde en çok babasının Flora adındaki köpeğiyle zaman geçirmeyi sever. Ancak evde Flora'yı isteyen kimse yoktur. Babasının kayınvalidesi Güllü Hanım onu namaz kıldığı yere sokmaz, evin yardımcısı Roza ise her yerden kovar. Flora dışarda, kapının önünde Edib Bey'in dönüşünü beklerken Halide de fırsat buldukça kendini onun yanına atar.

Günler böyle geçerken bir sabah dayısının öldüğü haberi gelir. Aynı hafta büyükbabası da ölür. Mahmure'yle birlikte anneannesinin evine geri döndükten bir süre sonra anneanesi Üsküdar'a taşınmaya karar verir ve ev bulur bulmaz taşınırlar.

İntikam

Beşiktaş'taki evden taşınmadan önceki gece Mahmure, anneannelerinin kanaryasını yanlışlıkla öldürür ve Halide'ye anneannelerinin yanına gidip kuşu ölü bulduklarını söylemesini tembihler. Anneannelerinin odasına girdiklerinde kuşu ölü bulduklarını anlatır. Anneanneleri Halide'ye anlatılanların doğru olup olmadığını sorar ama o hiçbir şey söyleyemez. Ertesi sabah kendisini gülünç duruma düşürdüğü için Mahmure'ye karşı bir hınçla uyanır. Bahçeye koşar, bir solucan yakalar ve Mahmure'nin yanına gidip gözlerini kapatıp ağzını açmasını söyler. Çocuklara şeker verileceği zaman istenen bu şeyi Mahmure hemen yapar. Halide o ağzını açar açmaz solucanı onun ağzına bırakır ve kaçar.

Ahmet Ağa

Selimiye'de İbrahim Paşa Konağı'nın bir kısmını kiralarlar. Burada büyükbabasının arkabası olan Süleyman Ağa'nın yerine Ahmet Ağa lala olarak gelir. Ahmet Ağa, Halide'ye halk edebiyatını tanıtan kişidir. Ona hep hikâyeler okur. Böylece Halide, Battal Gazi, Ebu Müslim el-Horasani ve Ali bin Ebu Talib'in hikâyelerini dinler. En çok Ali'den etkilenir zira o, savaşlardaki kahramanlıklarına rağmen siyasi bakımdan güçlü bir konum elde edemez. Ancak düşmanlarına karşı mert ve insani davranan biri olarak tarihe geçer.

Mahmure

Mahmure bu evde on bir yaşına basar. Ona artık dışarda çarşaf giydirmek isterler ama o fırsat buldukça sokağa fırlayıp oyun oynar. Yine de on ikisine basmadan görücü gelir. Görücü geldiği sırada ceviz ağacının tepesinden onu zorla indirirler. Görücülerin karşısına çıkarken giymek için güzel bir elbisesi olmadığından Halide'nin üvey annesinin bir elbisesini giyer. Fikriyar önde elinde kahve tepsisi o da onun arkasında odaya girer. Ortaya konan bir sandalyeye oturur. Görücü hanımlar onu incelerken damadın mevkisi hakkında bilgi verirler.

Ali Şamil Bey

Üsküdar'da birkaç ev değiştirdikten sonra sonunda Şemsi Paşa Yalısı'nın yarısını kiralarlar. Bu eve taşındıktan bir süre sonra Mahmure'nin babası Ali Şamil Bey'den bir mektup gelir. Ali Şamil Bey'in hikâyesi şöyledir: Babası Bedirhan Paşa on karısı ve kırk oğluyula Kürdistan'dan İstanbul'a gelir, oğullarının en küçüğü olan Ali Şamil, o zamanlar on beş yaşında olan Bedrifem Hanım'la evlenip mor salkımlı eve yerleşir. Ancak kardeşleri sık sık misafir olarak gelip dindar ev sakinlerini rahatsız edecek şekilde içki içip hatta bazen havaya ateş açınca üç yılın sonunda Bedrifem Hanım'ın ailesi kızlarını Ali Şamil'den ayırır ve Halide'nin babası olan Edib Bey'le evlendirir. Bu olaydan sonra Mekke'de çıkan bir karışıklığı araştırmak üzere kurulan bir komisyon şerifi azledip yerine Abdullah Paşa'yı geçirmek üzere Mekke'ye gönderilir. Ali Şamil Bey yeni şerifin yaveri, Halide'nin babası Edib Bey ise komisyon kâtabidir. Ali Şamil Bey Mekke'de koleraya yakalanınca ona Edib Bey bakar. Edib Bey, Ali Şamil Bey'in kim olduğunu bilse de Ali Şamil Bey onun Bedrifem Hanım'ın şimdiki eşi olduğunu bilmez ve ölmesi hâlinde Edib Bey'den eşyalarını alıp eski eşi Bedrifem Hanım'a teslim etmesini ister. Edib Bey kendi kürkünü çıkarır onun üstüne örtüp bekler. Ali Şamil Bey bu kürkü yıllarca saklar. İstanbul'a döndüğünde kardeşleriyle birlikte Rıfai tarikatının şeyhine saldırdığı için Şam'a sürülür. Bedrifem

Hanım'ın ardından dokuz defa evlenir ama onu asla unutmaz. Mektup, Şam'dan döndüğünü haber vermek içindir. İstanbul'a geldiğinde onları sık sık ziyaret eder.

Kültürel Aktiviteler

Havva Hanım bir gün Halide'yi Türk tuluatçılığının yıldızı olan Abdürrezzak Efendi'nin tiyatrosuna götürür. Tiyatro hıncahınc doludur ama kadınlar kafesler ardında seyrederek. Ahmet Ağa da onu Karagöz-Hacivat'a götürür. Üsküdar'da büyük bir kahvede sergilenen bu gösteride toplumdaki bazı karakterlerin karikatürize edilmiş hâlini görür. Hacivat İstanbullu ukala bir aydınken Karagöz ise aptal ama her zor durumdan kendini kurtaracak bir yol bulabilen sıradan bir insandır.

Babanın Üçüncü Evliliği

Halide "teyze" diye hitap ettiği, onlarla birlikte yaşayan saraylı hanımla anneanesi arasında tartışmalar yaşandığına şahit olur. Bu tartışmalardan etkilendiği için geceleri uykusundan uyanıp evde gezinmeye başlar. Bunun üstüne onu doğruca Arziye Hanım'a götürürler. O da nazar değiştiğini söyleyip dinlenmesini tavsiye eder. Bir akşam, Halide'nin "abla" diye hitap ettiği üvey annesi bir arkadaşına yatılı misafirlğe gider ve babası "teyze" ile evlenir. Bundan sonra evin huzuru yavaş yavaş bozulmaya başlar. İki kadının durumu metanetle idare etmesine rağmen daha önce başına aynı şey gelen Havva Hanım, "teyze"nin halayığı Fikriyar ve "abla"nın halayığı Cemile sürekli kavga çıkarırlar.

Halide bugünlerde iki kadınlı bir aile sisteminin normal olmadığına ikna olur ve bunu anlatırken Çin yazısına referans verir. Çin yazılarında açık havada duran iki kadının barış, bir çatı altında duran iki kadınsa savaş sembolü olduğunu ifade eder. Nitekim sonunda babası "abla" ile Nilüfer ve Nigâr adlı iki küçük kızını alıp Beşiktaş'taki mor salkımlı eve yerleşir. "Teyze" ile Nakiye Hanım da Halide ve Mahmure'yle birlikte İcadiye'de başka bir eve taşınır.

Amerikan Kolejinde

İcadiye'deki eve taşınmalarının sebebi Halide'nin Amerikan Kolejine başlamasıdır. Babası onu okula kaydettirmek için yeni bir kimlik çıkarıp yaşını büyütür zira kolej on bir yaşından küçük çocukları kabul etmemektedir. Kolejin müdürü yaş büyütme konusunu bildiği için onu yatılı kabul etmez. Halide bu koleje bir sene devam eder. Fakat bu süre boyunca Ahmet Ağa, resimleri Allah'ın yarattığı insanlara birebir benzettiği ve bunun günah olduğunu düşündüğü için tüm insan resimlerinin gözlerini oyar. "Teyze" ise onun kültür derslerinin bir gereği olarak İncil okuduğunu görünce isyan eder. O yüzden Halide'nin üç İncil'i bir şekilde ortadan kaybolur. Her seferinde ödevini hazırlamadığı için sınıfta kendini küçük düşmüş hisseder. Bir süre sonra "teyze"nin bir kızı olunca bu İncil meselesini unuttur.

Babası her hafta onları ziyaret eder. Bazen Halide'yi de beraberinde Beşiktaş'taki evine götürür. Ancak Halide hangi eve giderse gitsin ona diğer evin casusu muamelesi yapılır. Her iki ev de diğerinin kendisine büyü yaptığına inanmaktadır. Bu yüzden de Halide'yi daima sorguya çekerler. Sonunda babası onu Beşiktaş'taki eve yerleştirir ve o da kolejden ayrılır.

Deprem ve Düşün

Üsküdar'daki evi ziyareti sırasında babasının son çocuğu ve tek oğluna hamile olan "teyze"nin odasında otururken birdenbire avize ve camlar sallanmaya başlar. Koşarak aşağı inerler. Bahçedeki duvarlar yıkılır. Aniden bir düdük sesi duyulur. Halide *Serencam-ı Mevt* kitabında anlatıldığı gibi kıyamet koptuğunu zanneder. Mahmure düdük çalanın uşak olduğunu söyleyince rahatlar. 1895 yılındaki bu depremin ardından birçok aile, evinin bahçesinde yatmaya başlar. Halide de bir daha günah işlemeyeceğine ve süslü elbiseler giymeyeceğine yemin eder. Ancak bu yemin yıl sonunda bozulur. Zira Mahmure evlenir ve bütün ev halkı kendine süslü elbiseler yaptırır. Halide, Mahmure'yi duvağı içinde görünce artık kendisinin de çocukluk devrini geride bıraktığına ve büyüdüğüne inanır.

Reşe

Beşiktaş'a döndüğünde hem kendisi hem de "abla" için Yemen'den iki halayık getirildiğini öğrenir. Kendisinininkinin adı Reşe'dir ve sekiz, on yaşlarındadır. İlk gece Halide onu kardeşi Nilüfer'le paylaştığı odada yatırır. Gece yarısı başını kaldırdığında Nilüfer'le Reşe'yi birbirlerine bakarken bulur. Nilüfer'e neden uyumadığını sorar, Nilüfer halayığın yamyam olduğundan korktuğu için onunla aynı odada kalmak istemediği cevabını verir. Halide yamyam hikâyelerini çokça dinlediği için eğilip Reşe'ye bakar.

Reşe ona gülünce Nilüfer'e onun dişlerinin de insan dişi gibi olduğunu söyler. Bu sefer Nilüfer kuyruğu olup olmadığını kontrol etmesini ister. Ancak Halide bunu yapamaz.

Reşe Türkçe konuşmaya başladıktan sonra o gece onun da kesilip yemeyi beklediğini anlatır. Zira Yemen'de esircilerden biri ona İstanbulluların Habeşleri yediğini söylediği için Nilüfer ne zaman başını kaldırıp baksa o kendine "Uyuyup kalmamı bekliyor, gözümü kaparsam büyüklere haber verecek, gelip beni kesecekler, yiyecekler" demiştir. Halide, Reşe'nin hikâyesine çok üzüldüğü için ona bir azat kâğıdı yazar ve onu saklamasını tembihler.

"Abla"

Halide ve "abla" hasta olduğunda Edib Bey günlerce onlara bakar ancak bir akşam "teyze" doğum yaptığı için Üsküdar'daki eve gider. Normalde gündüzleri gidip akşamları döndüğü hâlde o gece dönmeyecektir. "Abla" Edib Bey'e "teyze" gibi bir erkek çocuk veremediği için kendini kötü hisseder. Halide baş ağrısına rağmen onu saatlerce dinler ve çokeşliliğin ne kadar yıkıcı bir şey olduğunu ve bir kadını nasıl acınacak duruma düşürdüğünü en çok o gece idrak eder. Zira "abla" kıskançlıktan dolayı gözünün önünde sinir krizi geçirir. O feryat ettikçe ne yapacağını bilemez. Yatağından sürünerek kalkar, karanlık sokaklar boştur. Evde erkek olmadığı için kimden yardım isteyeceğini kestiremez. Sonunda oturup Kuran okumaya başlar. "Abla" Kuran sesiyle sakinleşir ve uykuya dalar.

Halide sabah olur olmaz komşuları Peyker Hala'nın evine gider. Peyker Hala Sultan Abdülaziz'in tiyatro ekibinde çalışmış bir kadındır. Bir panteist olan eşi Hamdi Efendi'nin ve subay olan oğlunun arkadaşlarıyla bir erkek gibi oturup sohbet eder. Halide, Abdülhamid'in nefret edilen bir kişilik olduğunu ilk defa onlardan duyar. Zira evlerine daima dönemin aydın insanları gelip özgürlükten bahseder. Peyker Hala onu ateşine rağmen sokağa çıkıldığı için azarlar ancak Halide artık meseleyi ona devrettiği için rahatlar.

Nuri Bey

Nuri Bey, Namık Kemal'den etkilenmiş, gençliğinde Paris'te bulunmuş bir şairdir ve Peyker Hala gibi bir komşudur. Edib Bey, Halide'yi piyano dersi alması için onun evine götürür. Halide piyano başına oturur ve salonda bulunan herkes onunla çok ilgilenir. O akşamdan sonra orada yapılan toplantıların en küçük müdavimi o olur. Rıza Tevfik'le de orada tanışır.

Sultantepe'sindeki Ev

Edib Bey Üsküdar, Sultantepe'de güzel manzaralı bir ev satın alır. Halide bu evi çok beğenir ancak çokeşliliğin yarattığı huzursuzluk bu evde de devam eder. Sonunda "teyze" boşanmak ister. Tüm bunlara tanıklık eden Halide hayatı boyunca evlenmeyeceğine dair yemin eder. İşte bugünlerde birçok hocası olur. Madam Liverdali adlı eski bir primadonna müzik dersi, Şükrü Efendi de Arapça dersi verir. Hindistan'da ilk eşi öldükten sonra ikinci eşi tarafından terk edilen İngiliz bir kadın da çocuğuyla birlikte onların evine yerleşir. Bu kadın ona İngiliz edebiyatından örnekler okutur ve romancı olma hevesini aşılır. Üstelik, John Abbot'un *Mother* adlı kitabını tercüme ettirir. Bu tercüme Halide Edib'in adıyla yayımlanır ve Türk-Yunan savaşında ölenlerin aileleri adına düzenlenen bir sergiye gönderilir. Oradaki komisyon bu katkı için Halide Edib'e bir şefkat nişanı verir. Ancak Abdülhamid tarafından onurlandırılmak Halide'ye kendini kötü hissettirir.

Bu evdeki son hocası Rıza Tevfik olur. Rıza Tevfik ona saatlerce Herbert Spencer'den bahseder. Ancak Arapçası ve Farsçası mükemmel olduğu için ona Doğu edebiyatının felsefesini de öğretir.

Ali Şamil Bey Üsküdar kumandanı olduğu için o da sık sık ziyarete gelir. Ali Şamil Bey'in biri sarışın diğeri Habeş iki eşi vardır. Habeş kadınla ölen bir eşinin halayığı olduğu için evlenmiştir. Bazen de Halide onları ziyarete gider. Mahmure, Ali Şamil Bey'in konağının yanına yaptırdığı üç evden birinde yaşadığı için akşamları hep birlikte eğlenirler. Mahmure çocuklarına Kürt kıyafetleri giydirir, hep bir ağızdan Kürt şarkıları söyler ve dans ederler. Ancak Ali Şamil Bey'in kardeşlerinden biri İstanbul'u terk ederken Mahmure'ye "Sen de bizimle gel, Kürdistan kraliçesi olursun" deyince Mahmure "Ben bu bayrağın altında doğmuş bir Türk kadınıyım. Burada yaşadım, burada öleceğim" diye karşılık verir. Halide'nin Ali Şamil Bey'in evinde olduğu bugünlerden birinde Edib Bey onu tekrar koleje kaydettirir.

Kolejde

Yatılı okulda bulunmak Halide'yi etrafındaki insanların etkisinden kurtarır. Böylece küçüklerin doğal gelişimlerinin ailelerinin etkisinde kalmadıkları sürece mümkün olduğuna ikna olur. On beş yaşında bir genç için fazla dındardır ancak "niçin" sorularından da vazgeçemez. O yaşa kadar namaz kılmış ve oruç tutmuştur ama hâlâ cevaplayamadığı soruları vardır. Özellikle, Müslüman olmayanların tümünün cehennemde ebedi azaba mahkûm edilecekleri fikrini kabul edemez. O nedenle dinler hakkında araştırmaya girişir. Kolej kütüphanesinde bulduğu kitapları okudukça Hıristiyanlığın da İslamiyetten farklı olmayarak hatta ondan daha katı biçimde başka dinden olanlara karşı tutucu görüşleri olduğunu öğrenir. O günlerde onu en çok etkileyen din Budizmdir. Yine de Kuran'ı kendi dilinde okumaktan zevk alır ve her akşam ilk sureyi okuyarak uyur.

Kolejde Miss Fensham ve Dr. Patrick adlı öğretmenlerinden de çok faydalanır. Miss Fensham'ın İncil dersleri onu sadece dini bakımdan değil fikri anlamda da geliştirir. Zira İncil, İngiliz edebiyatına ve sanatına klasiklerden daha çok etki etmiştir. Dr. Patrick ise felsefe öğretmeni olarak özgür ve eleştirel düşünce konusunda ufkunu genişletir.

Anneanesiyle sütninesi Nevres Bacı onu ara sıra kolejde ziyaret ederler. Bir gün misafir odasında onlarla sohbet ederken içeri giren Bulgar seyisle başı açık konuşması Nevres Bacı'yı o kadar rahatsız eder ki bir daha koleje ziyarete gelmez.

Kolejin idare müdürü Miss Prime onu o günlerde Boğaz'a gelen bir Amerikalı yatı ziyarete götürmeyi teklif eder. Halide, Mott ailesinin yanında bir gün geçirdikten sonra akşama doğru geri dönmek için kayığa biner. Bir süre sonra arkalarından gelen başka bir kayık "kanun namıma" durmalarını emreder. Halide bir Türk kızının yabancı bir yatı ziyaret edeceğinin jurnallendiğini anlar ancak bunun Miss Prime yanındayken başına gelmesi milli izzetinefsini zedeler. Kayıkçıdan hızlanmasını rica eder ve polise yakalanmaktan kurtulurlar.

Koleje Amerikalı eğitimci ve diplomat Philip Brown, Fransız ilahiyatçı Hyacinthe Loyson ve ünlü Hindu din adamı Swami Vivicananda geldiğinde Halide hepsinin konuşmalarını dinler ve hepsinden çok etkilenir.

1900 senesinin yaz tatilinde matematik dersindeki başarısızlığı nedeniyle Salih Zeki Bey'den matematik dersi almaya başlar. Halide onunla yaptığı sohbetler sayesinde mistisizme olan düşkünlüğünden kurtulur. Zira Auguste Comte ile meşgul olan Salih Zeki Bey'e göre insanı ancak ilim insanları anlayabilir. Tatil bittikten sonra koleje döndüğünde Salih Zeki Bey'den düzenli olarak mektuplar almaya başlar ve sonunda ondan gelen evlilik teklifini kabul ederek kolejden mezun olur olmaz onunla evlenir.

Evlilik

Evlendikten sonra Edib Bey'in Sultantepesi'ndeki evinin bir dairesine yerleşirler. Yanlarında Salih Zeki Bey'in birinci eşinden olan oğlu da vardır. Halide, iki ayrı eve ayrılan hayatın bir çocuğu nasıl etkilediğini iyi bildiği için hem kendi evlerinde hem de üvey babasıyla birlikte yaşayan annesinde kalan bu çocuğa karşı merhamet besler. Aynı zamanda ev kadını olmak rolünü de çok ciddiye alır. Salih Zeki Bey'in hazırladığı kitap için asistanlık yapar. Akşamları eşi ve babası için sesli olarak Conan Doyle'nin hikâyelerini okumayı bir görev addeder ve böylece İngilizce bir kitabı anında çevirip Türkçe okuma konusunda kendisini geliştirir. İki yıl boyunca anne olamadığı için Fransız edebiyatına odaklanır. Bu sırada onu en çok Emile Zola etkiler. Zola'nın insanların zaafalarını bu denli güçlü tasvir etmesini bir nevi zaaf sahiplerini cezalandırma olarak algılar ve onun kitaplarında karşılaştığı kendi zaaflarının da yavaş yavaş söndüğünü görür. Zola'yı bu yönüyle güçlü bir öğretmen olarak kabul eder.

1903 yılında ilk oğlu Ali Ayetullah dünyaya gelir. On altı ay sonra da ikinci oğlu Zeki Hikmetullah. Birinci oğlunun adını bir rüyasından etkilenerek koyar. İkincisi doğduğunda ise Japon-Rus Savaşı olduğundan Japon Amiral Togo'ya duyulan sempati nedeniyle birçok çocuk gibi o da Togo diye çağrılır.

Zeki elli günlükken Beyoğlu'ndaki rasathânenin üst katındaki müdür dairesine taşınırlar. Burada sık sık kendine ait küçük bir odaya çekilip yazı yazar ve Shakespeare okur. *Hamlet*'i tercüme eder.

Sürgün

Ali Şamil Bey'in yeğeni Abdürrezzak Bey İstanbul belediye başkanı olan Rıdvan Paşa'nın uşağını sokağının tamir edilmediği gerekçesiyle alıkoyar. Rıdvan Paşa durumu Abdülhamid'e bildirir, o da

barışmalarını emreder. Ancak Abdürrezzak Bey uşağı salmaz. İki taraf arasında çatışma çıkar ve olay böylece kapanır. Fakat bir süre sonra Rıdvan Paşa öldürülür. Katiller hapsedildikleri yerden Abdürrezzak Bey'in müdahalesiyle çıkarılır. O gece Ali Şamil Bey ve tüm Bedirhani ailesi Trablusgarp'a sürülür. Mahmure'nin eşi de damat olduğu için sürülünce Mahmure beşinci çocuğuna hamile olarak bir başına kalır. Evinin önünde daima bir polis beklediği için kimse ziyaretine de gidemez. Bir süre sonra eşi Kudüs'e gönderilince o da çocuklarıyla birlikte oraya taşınır.

Meşrutiyet

Halide Edib'in eski komşuları Peyker Hala ve eşi Hamdi Efendi'nin oğulları Genç Türk hareketine katıldığı için ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Onunla Halide'nin Amerikalı bir arkadaşı vasıtasıyla yazıştıkları için sık sık ziyarete gelirler. O gün Halide, Burgaz'daki evinde onlar ve anneannesiyle birlikteyken Salih Zeki elinde gazeteyle içeri girer ve Meşrutiyet'in ilan edildiğini haber verir. Peyker Hala ve Hamdi Efendi oğullarını tekrar görme umuduyla ağlamaya başlarlar. Anneannesi ise bunun ne anlama geldiğini sorar. Halide Edib "meşrutiyet" teriminin onlara ne kadar yabancı geldiğini belirttiikten sonra yine de Abdülhamid rejiminin insanları sürse de fikirleri süremediğini ifade eder. Genç Türkler 15 Temmuz'da Resne, Üsküp ve Manastır'da Meşrutiyet ilan etmiş Abdülhamid'e çektikleri bir telgrafla Meşrutiyet ilan etmezse Enver, İsmail Hakkı, Niyazi, Mustafa Kemal, Eyüp Sabri ve Cafer Tayyar'dan oluşan Üçüncü Ordu'nun İstanbul'a yürüyeceğini bildirmişlerdir. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen meşrutiyetin ardında bu vardır.

Ertesi gün İstanbul'a iner ve Galata Köprüsü üzerindeki kalabalığı ve bakanlıklar önünde yeni rejime sadık kalacağı yeminini veren bakanları seyreder. Muhabirlik ağıyla herkesin birbirine düşman kesildiği bir dönemin sonunda nihayet insanların yüzünde adeta ilahi bir dezenfekteye uğramış insan heyecanı görür.

İlk defa bu dönemde Tevfik Fikret'in *Tanin* gazetesinin edebiyat kısmına yazılar yazmaya başlar. Yeni rejimin kadın hakkındaki tutumunu dine aykırı bulan muhafazakârlardan birçok isimless tehdit mektubu alır. Ancak yaz sonu Burgaz'dan şehre döndüklerinde Nuruosmaniye'de bir eve taşınınca imzalı mektuplar da alır. Bu mektuplarda yer alan toplumsal, siyasi ve kişisel sorulara teker teker cevaplar yazar. Farklı yaşlarda birçok kadın özel hayatlarıyla ilgili konularda danışmak için onu ziyarete gelir. Böylece Halide Edib de kadınların aile ve toplum içinde karşılaştığı güçlüklerin ne kadar katmanlı olduğunu idrak eder.

Seçimler yapıldığında evlerinin penceresinden seçim sandıklarının çiçekler ve bayraklarla süslenmiş hâde taşındığını görür. Sandıkları imamlarla papazlar yan yana oturdukları arabalarla takip ederken Türk ve Rum çocukları hep bir ağızdan şarkılar söyler. Anneannesi bunlara şahit olunca seviçten ağlar.

Bugünlerde imzasız bir tehdit mektubu daha gelir. Mektupta "Tanin'e bir daha yazı yazmayacaksınız! Bu emre itaat etmezsen cezan müthiş olacak!" yazıyordur. Ancak hem *Tanin*'e hem de başka gazetelere yazmaya devam eder. Salih Zeki de her şeye rağmen onu desteklemeyi sürdürür.

Isabel Fry

Halide Edib bir İngiliz gazetesine yazdığı yazı sayesinde Londra'da yaşayan Isabel Fry'in dikkatini çeker ve mektuplaşmaya başlarlar. Salih Zeki Bey Londra'ya gidince Miss Fry ile tanışır ve geri döndüğünde Halide'ye yüz yüze tanıştıkları zaman Miss Fry'ın çok şaşıracağını söyler. Zira Halide onun düşündüğünden hem daha genç hem de daha süslü bir kadındır. Sokakta açık renkli çarşaf giymese de evde renkli ve parlak elbiseler giymeye çok düşkündür. Nihayet Miss Fry 1909 yılında Türkiye'ye gelir ve üç hafta boyunca ileri görüşlü kadınlarla görüşür ve bazı okulları ziyaret eder ama en çok Halide'yle zaman geçirir.

31 Mart Vakası

O sabah uzaktan gelen silah sesleriyle uyanır. Biraz sonra evlerinde çalışan yaşlı Hüseyin odanın kapısını tıklatıp sevinçle ordunun ayaklandığını haber verir. Hüseyin okumayı Halide Edib'den öğrense de İttihatçılar din karşıtı olduğuna inandığı için onlara kin duymaktadır. Önce *Tanin* yazarı Hüseyin Cahit'in öldürüldüğünü söyler. Ancak Halide Edib ve Salih Zeki öldürülenin bir milletvekili olduğunu öğrenir. Sonrasında Hüseyin, Derviş Vahdeti adlı bir din adamından bahsetmeye başlar. Bu adam ittihatçılar din düşmanı olduklarını yayarak onların katledilmelerinin farz olduğunu hatta Rusya ve İngiltere'nin şeriatın muhafızları olduğunu söylemektedir.

Biraz sonra Salih Zeki olan biteni öğrenmek için dışarı çıkar. Ondan sonra da Edib Bey, arkadaşı Doktor Cemal Bey'le gelir. Meşrutiyet sonrasında ülkeye geri dönmüş olan Peyker Hala'nın oğlu, Edib Bey'e Halide'nin adının kara listede olduğunu o yüzden hemen ortadan kaybolması gerektiğini söylemiştir. Halide bunu öğrenince çocuklarını alarak babasının evine, Üsküdar'a gider. Kayıktan indikten sonra birdenbire bir asker kalabalığı üstlerine doğru yürür. O kargaşa anında çocuklarından biri bir duvara yapışır diğeri de bir kahvehâneye fırlatılır. Bu an Halide Edib'in sokak kalabalığı denen şeyle karşılaştığı ilk andır.

Ertesi sabah iki kişi evi gözetlerken evin arka bahçesine bakan Özbekler Tekkesi'nden biri gizlice eve girerek askerler arasında önemli konumda olan birinin onu aradığını haber verip tekkeye sığınmasını tavsiye eder. O da gece yarısı çocuklarıyla birlikte tekkeye saklanır. Sabah olduğunda çocuklarıyla birlikte Amerikan Kolejine gider. Bunu yapmak için anneannesinin çarşafını giyer çocuklarına da bahçıvanın çocuklarının eski kıyafetlerini giydirir. Kolejde dört gece kalırlar. Ancak sokaktaki kargaşa artınca Amerikalı dostları onu bir süreliğine oradan uzaklaştırmanın iyi olacağını düşünerek çocuklarıyla birlikte Mısır'a gönderirler.

Mısır

İki çocuğuyla birlikte beş gün süren bir gemi yolculuğuyla İskenderiye'ye varır. Salih Zeki Bey'in Ermeni bir tanıdığı vasıtasıyla ulaştığı, İskenderiye'de yaşayan birkaç Ermeni onları alır ve Fransız bir kadının işlettiği bir otele götürür. Ancak kimse İngilizce konuşmaz. En çok konuşulan yabancı dil Rumcadır. O günlerde Mısır'da kızıl ve kızamık salgını olduğundan küçük oğlu aniden hastalanır. Rumcasını unutmadığı için hemen otele Rum bir doktor çağırır. Doktor çocuğunun kızıl olduğunu ve hastaneye yatması gerektiğini söyleyince olduğu yere yıkılır. Doktor onun hâline üzülür ve çocuğu hastaneye enflüenza olduğu yalanıyla yatırır. Ancak Halide'den onu hastanede yataktan çıkarmamasını ve diğer çocuğundan uzak tutması ister. Halide bunları tamamıyla uyar. Bir haftası endişeyle geçer. Elindeki parayı bitirmemek için çamaşırları kendisi yıkar. Evdekilerin hâlâ hayatta olup olmadığını merak ederek geçirdiği üç haftanın sonunda evden mektup gelir. Sonrasında Salih Zeki'ye oğullarının hasta olduğunu bildiren bir telgraf çeker. Salih Zeki geldiğinde çocukları bütünüyle iyileşmemiştir ama hastalığının kızıl değil kızamık olduğu anlaşıldığı için daha rahatlırlar.

Salih Zeki, Abdülhamid'in tahttan indirildiğini, yerine V. Mehmed Reşad'ın geçtiğini ve yeni kabinenin kurulduğunu anlatır. Bugünlerde Miss Fry onun Mısır'da olduğunu bildiği için ona mektup yazarak İngiltere'ye davet eder. Salih Zeki Bey çocuklara kendisinin bakacağını belirtep İngiltere'ye gitmesi için onu ikna eder.

Muhafazakârlık

Gemide yolculuk ettiği sırada siyah bir kadınla tanışır. Sohbet esnasında onun Beyoğlu'nda şarkıcılık yaparak geçimini sağladığını ve bir Fransız'dan 16 yaşında bir kızı olduğunu ama bir türlü sevgilisiyle evlenemediğini, şimdilerde de başka bir Fransız sevgilisi bulunduğunu öğrenir. Kadın, yolculuk boyunca Halide Edib'e ve oğullarına yardımcı olur. Ancak Mısır'dayken Halide Edib kendisine mektup gelip gelmediğini öğrenmek için gittiği Amerikan Konsolosluğu önünde onu sevgilisiyle kol kola görünce tanımamazlıktan gelir. Bunu neden yaptığını çok sorgular ancak sebebinin yanındaki adam mı yoksa dudaklarındaki abartılı kırmızı ruj mu olduğuna karar veremez.

İngiltere

İngiltere'ye giden bir gemiye bindiğinde zorlanarak da olsa şapka giyer. Bütün yolculuk boyunca gergin hisseder. Ancak Miss Fry onu İngiltere'deki çevresine tanıttığı için arkadaşlarıyla birlikte onun için güzel bir program hazırlamışlardır. Beraberce birçok toplantıya katılırlar. Bu toplantılarda Henry Wood Nevinson ve John Edward Masefield ile tanışır. Masefield *Pompey* adlı eserini yazmış ama henüz yayımlanmamıştır. Halide onun evinde misafir olarak kaldığı birkaç gün içinde bu eseri baştan sona okur. Cambridge Üniversitesi profesörlerinden Edward Granville Brown'un evinde de misafir olur. Bir gün onunla birlikte üniversiteye gittiğinde profesörler ve İrlanda milliyetçisi siyasetçi John Dillon arasında İrlanda'nın özerkliğiyle ilgili geçen tartışmaya şahit olur ve bundan çok etkilenir. Böyle bir konunun bir üniversitede tartışılabilir olması onu ağlatır. Devamında, Oxford Üniversitesi profesörlerinden Bertrand Russell'in evinde misafir olur. Russell kendini kadın hareketine kaptırdığı için evinde toplanan farklı yaşlardan birçok kadınla cinsiyet eşitliğine dair sohbetler eder.

Bu sırada Halide Edib'in yanında getirdiği para tükenir ancak kimseye bir şey söyleyemez. Londra'dan ayrılırken Miss Fry'a kendisine gelen herhangi bir mektubu Oxford'a göndermesini rica etmiştir ancak

henüz herhangi bir mektup gelmemiştir. Londra'ya gitmek için tren parası olmadığından eğer hareket gününe kadar para eline geçmezse kendini öldürmeye karar verir. Fakat tam hareket sabahı para bir zarf içinde eline ulaşır.

İstanbul

İngiltere'den geri döndüğünde küçük oğlunu biraz solgun bulur. Gece "Annemi öldürmeyin" diye sayıkladığını duyar. Ertesi sabah da tifo olduğunu öğrenir. Oğlunun hastalığı sırasında geçirdiği uykusuz gecelerde *Seviyye Talip* adlı romanını yazar.

Oğlu iyileştiği zaman Çamlıca'da bir köşkte oturan şehzade Abdülmecid Efendi'den bir davetiye alır. Müzikle ve resimle ilgili olan Abdülmecid Efendi ile eşinin yeni rejim sayesinde istedikleriyle görüşebildikleri için mutlu olduklarını görür. Zira Abdülmecid Efendi durumunu "Ben kendimi bir kutudan çıkarılmış bir bebek gibi hissediyorum" diyerek tarif eder.

Eğitim Dünyasında

O günlerde pedagoji hakkında yazdığı yazılar Eğitim Bakanlığında müsteşar olan Gelenbevi Said Bey'in dikkatini çeker ve ondan kız öğretmen okulunu ziyaret edip ne gibi düzenlemeler gerektiğine dair fikir belirtmesini rica eder. Osmanlı kadın hareketinin öncülerinden Nakiye Elgün ile birlikte inceleme yapar ve bir rapor hazırlar. Okul Arapça, Farsça ve din eğitimine odaklıdır ancak Halide Edib Batı dillerine ve modern eğitime ihtiyaç olduğunu bildirir. Ayrıca öğrencilerin de hocalarıyla işbirliği yapmaları için hocaların otoritesinin yumuşatılması gerektiğini aksi takdirde öğrencileri istibdada alıştıran bir sistem yaratacağını savunur. O yıl kız öğretmen okuluna danışmanlık yapar ve *Talip ve Terbiye* adlı kitabını yazar. İki sene sonra kızlar için bir lise ve bir öğretmen okulu daha açılınca buralarda hocalık yapmaya başlar.

Yeni Düzen

Salih Zeki Bey ikinci bir eş daha isteyince Halide çocuklarını alarak Yanya'da bulunan babasına gider. Döndüğünde konunun kapanmadığını anlayınca dokuz senelik evliliği sona erer.

Uzunca süren bir hastalığının ilk günlerini Nakiye Elgün'ün Fatih'teki evinde geçirir. Sonra da babasının Fazlıpaşa'da bulunduğu bir eve taşınır. Sürekli olarak sokaktan kadayıfçı, yoğurtçu ve dilenciler geçtiği için orada hasta yatağında yatarken sokak seslerine olan merakı başlar. Bütün gün onları dinler ve çocukları akşamüstü okuldan gelince onun için gün tamamlanmış olur.

Yeni Arkadaşlar

Okuldaki işlerine geri dönünce Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerle tanışır. Ziya Gökalp onu sık sık evinde ziyaret eder. Yirmi yaşında intihara teşebbüs ettiği ancak ölmediği için alnında yıldız benzeyen bir işaret vardır ve Halide Edib onu hep bulunduğu ortama yabancılaşmış biri olarak görür.

İngiltere

İkinci defa İngiltere'ye gidip Cambridge'de iki odalı bir daire kiralar ve sadece yazı yazmakla meşgul olur. Birçok dile çevrilen *Yeni Turan* adlı çalışmasını yazarken Quaker mezhebine mensup olanlardan ilham alır. Zira Isabel Fry bu mezhebe mensup bir ailenin kızıdır. Bu mezhebi onun babasının Bristol'deki şatosuna misafir olunca anlamaya başlar. Pazar günleri onu da diğer kiliselerden daha sade ve sakin olan kiliselerine götürürler. İçeride papaz yoktur. Herkes yerinde oturup içinden dua eder ve isteyen kürsüye çıkıp İncil'den bir pasaj okur. *Yeni Turan* da şovenliğe yer vermeyen, emek ve sadeliğe dayanan liberal ve demokratik bir Türkiye tasvirine dayanır.

Teali-i Nisvan Cemiyeti [Kadınların Durumunu Yükseltme Derneği]

Balkan Savaşı patladıktan sonra Teali-i Nisvan Cemiyeti ile birlikte çalışır. Bu kadın kulübü bazı kadınlar ve hocalar tarafından kurulmuştur ve merkezinde Fransızca, İngilizce, çocuk bakımı ve ev bakımı dersleri verilir. Savaş başlayınca otuz yataklı küçük bir hastane kurarlar. En küçük dedikodu bile büyük bir skandala yol açabildiği için buraya sadece askerleri alırlar ve Halide Edib de burada hastabakıcıları organize eder.

Her sabah yürüyerek Fatih'ten Sultanahmet'e bu hastaneye gelir ve gece geç vakitlere kadar burada kalır. İssiz ve çamurlu sokaklarda yaralı askerler ve soğuktan titreyen muhacirler dışında kimseyi göremez. Hastanedeki askerlerden birini hiç unutamaz. Askerliğini Arnavutluk'ta yaptıktan sonra Yemen'e yollanmış, orada geçirdiği yedi sene boyunca geçirdiği hastalıklarla aklını yitirme noktasına gelmiş ve üç ay önce Balkan cephesine gönderilmiş olan bu adam sonunda iki ayağı da yaralı hâlde hastaneye yatırılır. Cerrah bacaklarını kesmeden onu kurtarmak için bir ameliyat yapmak ister ama kalbi kloroformu kaldıramayacak kadar zayıf olduğu için bayıldıktan sonra ameliyat edilir. Yemen'de anadilini unuttuğu, Arapçayı da öğrenemediği için hiç sesini çıkarmadan ölü gibi yatar ve sadece Halide Edib'in elini sıkıca tutar. Nihayet bacakları kesilmekten kurtulur ama bu sefer de sıtma nöbetleriyle mücadele etmek zorunda kalır. Onu da atlatınca hafızası düzelir ve Halide Edib'e köyüne gönderilmek üzere mektuplar yazdırır.

Bir gün tek makineli tüfek birliğinin altı askerinden "Yeni Turan zabıtları" şeklinde imzalanmış bir mektup alır. Baştaki imza Işıldak'tır. Mektuptan o kadar etkilenir ki Işıldak'ın rüyası diye bir yazı yazar. *Yeni Turan*'ın ne kadar etkili olduğunu o zaman idrak eder. Zira bazı mağazalara bu isim verilir ve başka birçok yerden *Yeni Turan*'la ilgili mektuplar alır. Işıldak da son mektubunda eğer şehit olursa *Yeni Turan*'ın on kopyasını on genç zabıte dağıtmasını ister.

Bir ara Cemiyet Makedonya'daki sivil Müslüman Türklere edilen zulmü protesto etmek için bir miting düzenler. Altı tanınmış kadın yazar ve şair konuşma yapar. Miting sırasında birçok kadın elmaslarını ve kürklerini masanın önüne yığar. İki kadın delege bu protestoyu bildiren notları elçilikler aracılığıyla kraliçelere gönderir.

Halide Edib tüm bunlardan sonra yorgun düştüğü için Alman Hastanesine yatırılır. Bir gün odasında yatarken hemşire telaşla içeri girip balkondan bakarak kendi kendine konuşur. Halide ne olduğunu sorduğunda İttihatçıların Bâbîâli'yi bastığını söyler.

İstifa

Eğitim bakanı değiştikten sonra yeni bakan olan Şükrü Bey'le anlaşamayıp hocalıktan istifa eder. Zira Şükrü Bey nitelikten çok niceliğe önem veren biridir. Bir hafta sonra Talât Paşa, Doktor Nazım ve Ziya Gökalp onu ziyarete gelir. Talât Paşa her zamanki esprili tavrıyla istifasını geri çekmesini ister. İstifasını cebinden çıkarıp "Pulu eksik" diye iade eder. Ancak Halide Edib bundan üç ay sonra ikinci ve son istifasını verir.

O günlerde İttihatçıların şeyhülislamı Hayri Efendi eğitimde reformlar yapmaya başlar. Camilere bağlı olan ilkokullar sadece Kuran okuttuğundan bunları modernleştirmek için on iki tanesini birleştirip tek bir binaya aldırır. Kızların okulu ise Sultanahmet'te ayrı bir binadadır. Nakiye Elgün okulun müdürü olur, Halide Edib ise müfettiş.

Vefat

Bu sırada ev düzeni de değişir. Artık Mahmure ile eşi ve çocukları ve babasının ikinci eşinden olan kardeşi Nigâr onda kalıyordu. Evde bulunan yedi çocuk evin bütün havasını değiştirir. Anneanesi ise bu genç kadınların arasında onların yeni âdetlerini yadırgayarak yaşar. Ancak daha büyük bir evde olmayı istediği için imkânları olmadığı hâlde Halide'yle birlikte sık sık ev gezmeye çıkarlar.

Bir sabah Halide odasından çıktığında anneanesinin kımıldayamadan öylece yattığını görür ve anneanesi o odaya girer girmez sağ elinin üç parmağını kaldırır. O an anneanesinin hastalandığında üç günden fazla kalmam dediğini hatırlar. Onun odasından çıkar çıkmaz Doktor Adnan'ı arar. Doktor geldiğinde anneanesinin gözlerinde bir rahatsızlık belirir ancak Adnan Bey odada gördüğü bir başörtüyü alıp onun başına örtünce bu anlam değişir. Hastalığının üçüncü gününden sonra etrafındaki insanlara yük olduğunu düşündüğü için huzursuzlaşır fakat dokuzuncu gününde vefat eder.

Vefatın Ardından

Ertesi gün Kurban Bayramı'nın ilk günü olduğundan hem taziye hem de bayram için birçok ziyaretçi gelir. Son gelen Ziya Gökalp'tir, o giderken Doktor Adnan gelir ancak Halide Edib onu karşılamak için yerinden doğrulduğu sırada karnında bir sancı duyar. Doktor Adnan apandisitten kaynaklandığını söyler. On beş gün sonra iyileşmeye başladığında Doktor Nazım ve Talât Paşa onu hastanede ziyaret

ederler. Edirne iki gün önce geri alındığı için Talât Paşa çok mutludur. O nedenle Halide Edib'e Edirne'de geçen çocukluk günlerini uzun uzun anlatır.

Altı ay sonra Halide Edib'i tekrar ziyarete geldiğinde Miss Fry'ı eğitim konusunda fikirlerine başvurmak için İstanbul'a davet ettiğini, bu işi kabul etmesi için onu ikna etmesini beklediğini söyler. Miss Fry Halide Edib'in evinde misafir olur ancak o da bakanla anlaşamadığı için bir ay sonra İngiltere'ye geri döner.

Arasta'nın Kızları

Halide Edib, Şeyhülislam Hayri Efendi'nin eğitim alanında gerçekleştirmek istediği reformlar eğer yarıda kalmasaydı Cumhuriyet Türkiye'sinin laik reformlarının daha etkili olacağını çünkü Hayri Efendi'nin ardında derin görüşlü ve modern zihniyete sahip din adamları bırakmış olacağını ifade eder ve bu reformlara nedeniyle sık sık Hayri Efendi'yi ziyaret ettiği o günlerden birinde başından geçen bir macerayı aktarır.

Müfettişlik yaptığı günlerde eski mahallelere gittiğinde eski, uzun ve bol bir çarşaf giyip yüzünü açıkta tutar. Bir sabah böyle bir mahalleden geçmeyeceğini düşünerek modern bir kıyafetle dışarı çıkar. Ancak okuldan her zamankinden daha geç bir vakitte çıkınca kestirme olacağını düşünerek Arasta adlı bir sokağa girer. Sokakta kız çocuklarını görür. Çocuklardan birinin kucağında kendisinin yarı yaşında bir bebek, bir tanesinde de çalıntı olduğu belli olan bir şemsiye vardır. Onu görür görmez hemen modern görünümlü kadınları taklit ederek alay etmeye başlarlar. Halide Edib, kızların yüzünde çarşafını parçalamaya ve onu taşlamaya hazır bir ifade yakalayınca kendisini bekleyen tehlikeyi anlar ve yüzü kapalı birine saldırmamanın daha kolay olduğunu düşünerek peçesini kaldırıp onlarla konuşur. O esnada kızlar da yerden taş almaya yeltenir. Ancak Halide Edib kaçmaya niyeti olmadığını gösterince dururlar. Şemsiyeli kız Halide Edib'in çarşafıyla alay eden kıza bağırarak onun ablasının da çarşafının dar olduğunu söyler. Ağız dalaşı büyüyünce şemsiyeli kız diğer kızın kucağındaki bebeğin ablasının sevgilisinden olduğunu anlatmaya başlar. Bu sefer Halide Edib şemsiyeli kızı kendi tarafında tutması gerektiğini anlayıp diğer kızın ablasının dostunun kim olduğunu sorar. Bu soruyla birlikte kızlar birbirine girer, sonra da gürültüyü duyan bakkal ve kasap ellerinde sopayla koşarak yanlarına gelir ve kızları dağıtır. Kasap, Halide Edib'e bir daha o sokaktan o kıyafetle geçmemesini tembihleyerek birçok kadını kendisinin taşlanmaktan kurtardığını söyler.

Gomidas Vartabed

Türk Ocağı erkeklerin ve kadınların birlikte oyun seyrettiği veya konuşma dinlediği hatta kadınların da konuşma yapabildiği bir mekândır. Halide Edib'in burada tanıdığı kişilerden biri Gomidas adlı bir Ermeni papaz ve müzisyendir. Kütahyalı fakir bir Ermeni ailesinin çocuğu olan Gomidas uzun yıllar Paris'te Notre Dame Kilisesi'nin organistliğini yapmıştır. Halide Edib, Hıristiyan Türklerin ayrı bir kiliseleri olmadığı için birçok insanın Rum ve Ermeni kiliselerinin milliyetçi etkilerine maruz kaldığını belirterek birçok kilisede Türkçe ayin yapıldığını ifade eder. Gomidas'ın da anadili Türkçedir. 1915'te Türk Ocağı onu tehcir edilmekten kurtarır ancak Gomidas 1916'da akli dengesini yitirir. Doktor Adnan, Talât Paşa'dan izin alarak tedavi olması için onu Paris'e gönderir ancak orada bir akıl hastanesinde ölür.

Halide Edib, milliyetçiliğin anlayışla dolu bir ülke yaratacağını zannettiğini ama ölçüsü kaçırılan her ideolojinin kanlı ve feci bir dünyanın sebebi olduğuna ikna olduğunu ifade eder ve Kant'a referans vererek insanların birbirlerine yaptıkları kötülüğün doğanından daha fazla olduğunu belirtir.

Bir Toplantı

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yusuf Akçura düşman devletler ülkeye girerse nasıl bir yol izleyeceklerini tartışmak üzere tüm milliyetçi yazarları bir toplantıya davet eder. Milliyetçiliğin kimler için ne ifade ettiği sorusu cevaplanır. İlk konuşan Hüseyinzade Ali Bey dili Türkçe, dini İslam olan ve kendini Türk adeden herkesin kendisine kökeni Türk olan bir Hıristiyan Macar'dan daha yakın olduğunu söyler. Ömer Seyfeddin'le Fuad Köprülü epeyce konuştuğundan sonra milliyetçiliğin bir milletin benliğinin içeriğini tespit edip bunu millete öğretmek olduğunu söylerler. Sonrasında İstanbul'da kalıp kalmamak tartışılır. Bir kişi herkesin mutlaka kalması hatta şehit olması gerektiğini savunur.

Suriye

Suriye’de Fransız destekçisi bir toplumsal hareketlenme ihtimali doğunca Cemal Paşa bunu bastırmak için şiddetli bir tedbir almış ve Âliye Askeri Mahkemesi kararlarıyla kırk kişiyi idam ettirmiştir. Bunun ardından Halide Edib’e Cemal Paşa tarafından yazılmış bir mektup gelir. Mektupta Fransız manastırlarını ve okullarını kapattırmak zorunda olduğu, Suriye vilayetinde okul açtırmak istediği ve bu konuda desteğini beklediği yazıyordu. Suriye’ye gönüllü giden ilk hoca Halide Edib’in kardeşi Nigâr Edib olur. Beyrut’ta altı sınıflı bir okul açar ve toplumun her tabakasından aile çocuklarını bu okula gönderir.

Sonradan gelen ikinci mektupta Cemal Paşa ondan Nakiye Elgün ile birlikte Şam, Beyrut ve Lübnan’da okul açmak için plan hazırlamasını ister. Halide Edip ve Nakiye Elgün Suriye’deki Türk-İslam eserlerini araştırmak için davet edilen Hamdullah Suphi Bey’le birlikte yola çıkarlar. Yanlarında Cemal Paşa’nın bir yaveri de vardır. Halide Edib ilk defa gördüğü yerlere dikkatle bakar. Tren Konya’da iki saatten fazla kalınca yakındaki bir köyü gezerler. Köyde hemen hiç erkek yoktur. Yaşlı kadınları evlerinin önünde düşünceli bir hâlde, çocukları dışarda oyun oynarken, bir kadın grubunu da omuzlarında çapalarıyla tarladan dönerken görürler. Tarladan gelen kadınlar savaşın ne zaman biteceğini onlara sorarak ağlar. Kadınların yalnızlığı, tozlu ve sıcak hava onun için tarifi mümkün olmayan bir hatıraya dönüşür. Tren istasyonunda da durum pek farklı değildir. Muhacirler yan yana oturmuş boş gözlerle trenin gelmesini beklemektedir.

İslahiye’de Halep trenine gitmek için kamyona binerler ancak araç bekleyen insanları da orada bırakmak istemedikleri için alabildikleri kadar çok kişiyi yanlarına alırlar. Yaver kolera ve tifüs salgınından dolayı onlara itiraz eder ama yine de bir Türk ve Ermeni tüccarı daha sıkıştırırlar. Toros Dağları’nın eteklerindeyken bir çığlık duyarlar. Yolun ortasında dikilen yarı çıplak yaşlı bir kadın ailesinin onu önceki gün orada bıraktığını, almak için de geri gelmediğini söyleyerek ağlar. Hava kararmadan o yolu geçmeleri gerektiği için kadına biraz ekmek ve peynir bırakıp üstüne de bir ceket giydirip yola devam ederler. Kamyon hareket edince Hamdullah Suphi birdenbire hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başlar. Halide Edib ne zaman Hamdullah Suphi’yle aralarında bir fikir ayrılığı doğsa onun bu kadının ardından bir çocuk gibi ağlayışını hatırlayıp ona tekrar yakınlaştığını söyler.

Nihayet Cemal Paşa’nın Lübnan’daki evine varırlar. Halide Edib halkın sefaletine karşı Cemal Paşa’nın çok lüks bir hayat yaşadığı iddiasının boş çıkmasına memnun olur zira Cemal Paşa orta halli bir ailenin sade hayatını yaşamaktadır.

Ertesi gün plan hakkında konuşurlarken Halide Edib Arapların kendi ihtiyaçlarını en iyi kendilerinin bileceğini söyleyerek önce onlarla konuşmak gerektiğini ve en fazla Batılılaşmış Arap unsur Lübnanlılar olduğu için planı Beyrut’ta yapmayı teklif eder. Cemal Paşa bunu uygun bulur zira Fransızların Araplara okullar aracılığıyla etki ettiğini düşündüğü için hayali Araplara liberal ve Batılı bir eğitim sunabilmektir.

Hüseyin Kâzım

İlk olarak *Tanin* gazetesi kurucularından, Halep valiliğinde bulunmuş, tehcir edilen Ermenileri Suriye’ye insani metotlarla yerleştirmek için uğraşmış ancak hükümetle anlaşmazlık yaşadığı için istifa etmiş olan Hüseyin Kâzım’la görüşür. Hüseyin Kâzım, Arapçayı iyi bilen, Arapları iyi tanıyan ve tüm azınlıkların idaresinin insani olması gerektiğini savunan biridir. Halide Edib, bu görüşmeden sonra onun Cemal Paşa’nın Araplara yaklaşımında etkili bir figür olduğunu düşünür. Sonrasında Lübnan’ın örnek ailelerinden biri olan Arslanlarla görüşür.

Rapor ve Düşünceler

Rapor iki haftada hazırlanır. Beyrut, Lübnan ve Şam için Beyrut’ta ortak bir öğretmen okulu ve her üç şehir için altı sınıflı okullar inşa edilmesi ve okullarda Arapça, Türkçe ve Fransızca öğretilmesi tavsiye edilir.

Halide Edib, Arapları idare altında tutmak yerine işbirliği yapılabilecek bağımsız bir Arap ülkesi için uğraşılmasının daha doğru olduğunu, Türklerin Arap dünyasına Anadolu’dan daha çok para ve emek harcadığını, çok kan döktüğünü ama Arapların Türkleri istemediğini çünkü Türklerin gereken zihniyeti aşılamağa başarısız olduğunu ifade eder.

“Araplar İçin Ölüyorum”

Halide Edib otelde kaldığı süre boyunca Miralay Fuad Bey tarafından birkaç defa ziyaret edilir. Bunlardan birinde ona haklarında idam kararı verilen Arap milliyetçilerinin idareyi Fransızlara geçirmek için mi yoksa bağımsızlık için mi bir ayaklanmaya hazırlandıklarını sorar. Miralay Fuad Bey, aralarında bağımsızlık yanlısı olanlar da bulunduğunu söyleyip bir anısını anlatır. İdam sırasını bekleyenlerden biri sakin bir şekilde sıra kendine gelene kadar sigara içer sonra sehpasını kendi seçer, ipi boynuna kendi dolar ve “Araplar için ölüyorum” dedikten sonra idam edilir.

Türk Çavuş

Beyrut'tan Şam'a giderler. Orada birkaç gün kalıp raporlarını teslim ettikten sonra çölü görmek için yola çıkarlar. Akşamüstü Gazze yakınlarında bir istasyon bölgesine geldiklerinde askeri bir tren görürler. Uzun boylu Türk bir çavuş kızgın bir ifadeyle Arap askerlerini vagonlara dolduruyordur. Ancak çavuş ne zaman bir vagonu doldurup diğerine geçse dolan vagondaki askerler inip karşıda bekleyen kadınlara doğru koşar. Çavuş bir ara elindeki kamçıyı bu kaçan askerlerin sırtına indirir. Halide Edib o an hemen onun yanına gider. Çavuş bir istasyonda trene iki yüz asker bindirdiğini ama diğer istasyona varmadan kırk elli askerin haricindeki herkesin kaçtığını söyleyip askerlerden şikayet eder. Halide Edib köyünden ayrılalı kaç yıl olduğunu sorar. Çavuş “Altı yıl” dedikten sonra yeniden askerlere emirler vermeye başlar.

Anna

Sina Kumandanı Miralay Behçet'in rehberliğinde Birüssebi'yi gezerler. Gittikleri bir hastanede beyaz bir hemşire dikkatini çeker. Türkçe konuşan bu hemşire Protestan Ermeni bir ailenin kızı olan Anna'dır. Bir gün Nakiye Elgün hastalandığında gündüzleri kimsesiz askerleri yalnız bırakamayacağını söyleyerek onunla yalnız geceleri ilgilenir.

Erlinger

Hastaneden sonra Erlinger adında bir hava subayıyla tanışır. Halide Edib insanın havada ne hissettiğini merak ettiğini söyleyince Erlinger hemen Almanca emirler vermeye başlar ve Nakiye Hanım'la onu bir uçağa bindirir. Halide Edib, Erlinger'in yüzündeki alaycı ifadeden onları korkutmak için uçağa taklalar attıracağını hissettiği an sakin bir ifadeyle gülümseyerek korkmadığını göstermek ister. Bunu gören Erlinger onları korkutmaktan vazgeçer ve uçağı indirir.

Pencere

Meryem Ana Kilisesi'ni gezerlerken bir adamın güneşten kaçarak loş merdivenin basamağına oturmuş Kuran okuduğunu görürler. Sohbet edince onun Hristiyanlığın farklı mezheplerine mensup kimselerin birbirlerinin alanlarına girmemeleri için görevlendirilmiş biri olduğunu öğrenirler. Adam Halide Edib'e mezhepler arasındaki çatışmaya örnek vermek için bir olay anlatır.

İçerdeki bir pencere kirden ve örümcekten dolayı simsiyahtır. Ancak hiçbir mezhepten kimse temizlemeye cesaret edemez ama bir yandan da temizleme hakkının kendilerine ait olduğuna inanır. Enver Paşa geldiğinde mezheplerin temsilcilerini çağırıp pencereyi temizlemelerini emreder. Fakat onların kimin su taşıyacağına, kimin fırçalayacağına karar verememesi üzerine pencereyi Türk askerlerine temizletir.

Ayin Tura Yetimhanesi

İstanbul'a geri dönmeden önce Cemal Paşa, Halide Edib, Nakiye Elgün ve Hamdullah Suphi'ye Ayin Tura Yetimhanesi'ni gezdirir. Cizvitler tarafından koleje olarak yaptırılan bina artık dört yüz yetimi barındıran hükümete ait bir binadır. Çocukların hepsi savaş ve tehcir yüzünden kimsesiz kalmış Türk, Kürt ve Ermeni çocuklarıdır. Bu yetimhâneyle ilgili Halide Edib ve Cemal Paşa arasında hayli tartışma çıkar. Halide Edib, Ermeni çocukların Türk veya Müslüman ismi taşımalarına karşı çıkar. Ancak Cemal Paşa, Şam'da sadece Ermeni çocuklarını alan bir yetimhâne bulunduğunu ama artık daha fazla çocuk kabul edemediğini, Ayin Tura'nın da yalnızca Müslüman çocukları kabul ettiğini, Ermeni çocukların yetimhâneye Türk veya Müslüman ismi verilerek alındığını ama Müslüman yapılmadığını açıklar. Halide Edib din ve milliyet dokunulmazlığının hayati ihtiyaçlar karşısında önemsizleşeceğini düşünerek İstanbul'a geri döner.

Tekrar Suriye

Cemal Paşa, hazırlanan plana göre Lübnan ve Suriye’de okul açmayı ve çocuklarının sayısı sekiz yüzü bulan yetimhâne için iyi bir müdür bulma işiyle orada müfettiş olarak görev almayı teklif edince Halide Edib kabul eder.

Beyrut’ta kızlar için lise ve öğretmen okulu Lübnan ve Şam’da da iki yatılı okul kurulur. Halide Edib hocaları bizzat kendisi seçer, çoğu eski öğrencisidir. Nasıra’daki lise ve öğretmen okulunun binası eskiden rahibelerin idaresinde olan, yüksek sınıf ailelerin kızlarının geldiği bir okul olduğu için ordu orada yaşayan rahibeleri Kudüs’te bir manastıra yerleştirmeyi planlar. Ancak Halide Edib idare konusunda kendilerine yardımcı olacaklarını düşünerek onları Nasıra’da kalmaya ikna eder.

Başrahibe onu sık sık odasında ziyaret edip nasihat verir. Halide Edib, düşünceleri onunkiyile uyuşmasa da onu can kulağıyla dinler. Örneğin, başrahibe kızların kendilerini fazla beğenmesine ve vücutlarına çok değer vermelerine yol açacağı için öğrencilerin her hafta banyo yapmalarına karşı çıkar. Yine aynı şekilde, iki öğrenci arasındaki yakın arkadaşlığı da tehlikeli bulunduğu için her odada mutlaka üç öğrenci bırakılması gerektiğine inanır.

Giriş sınavlarına yüz yetmiş beş kişi başvurur. Fransız okullarından gelen Arap kızları Arapçayı o kadar küçümser ki bir gün Halide Edib eğitimi bir Arap kıza peynirin Arapçasını sorduğunda kız yanındakilere dönerek *fromage*’ın Arapçasını bilen olup olmadığını sorar. Ancak yeni açılan bu okullar Arapçaya büyük önem verir.

Tekrar Ayın Tura

İstanbul’dan gelenler sekiz yüzden fazla çocuğun beş yüzünün hasta olduğu pislik içindeki yetimhâneyi görünce ürkerler. Müdür yetimhânedeki her şeyi temizlettirir. Doktor Lütfi Kırdar sayesinde yetimhâneyi saran bit sıkıntısı yok edilir. Ancak çocuklar insan yavrusu olmaktan çıkmışlardır. Hatta öyle ki tuvaletlerini her yere yaparlar. Yaşları büyük olan erkek çocukları küçüklere zorbalık yaparak ekmeklerini ellerinden alıp köyde satar ve parasıyla kumar oynar. Müdür İstanbul’a geri dönmek isteyince Halide Edib müdürlüğü Doktor Lütfi Kırdar’a teklif eder, o da kabul eder.

İstanbul’a hareket edecek olan müdür bir akşam yemeğinde çocukların yemekhânedeki nasıl kavga ettiklerine şahit olan Halide Edib’in yanına gelerek bu işin nasıl bir çıkmaz olduğunu söyleyince Halide Edib orayı bir hafta içinde huzura kavuşturacağını belirtip ona meydan okur. Bir marangozhâne, bir kunduracılık atölyesi, bir örücülük bir de terzilik birimi açtırır. Ustalar geldikten sonra büyük çocukların ustalara çıraklık etmesini sağlar. Her yedi yaşından küçük on çocuğa bir abla ve abi tahsis edilir. Çocukların onlu gruplar hâlinde yıkanmaya gittiği gün unutulmaz bir gün olur. Halide Edib o gece, yıkanmış ve temiz elbiseler giydirilmiş çocukların nasıl uyuduğunu görmek için tam üç defa yatakhâneleri gezer. Ancak ne kadar yorulduğunu iki ay süren yoğun bir çalışmadan sonra bayıldığına fark eder.

Jale

Kendisi hâlâ Suriye vilayetindeyken babasının vekilliğiyle Bursa’da Doktor Adnan Adıvar’la nikahı kıyılır. Adnan Adıvar yaz tatilinde Suriye’ye gelince İstanbul’a birlikte giderler. Ancak Halide bir seneliğine yeniden Suriye’ye geri döner. Bu sefer Ayın Tura’daki en faydalı gelişme lağım, su ve elektrik tesisatında olur. Ancak her şeye rağmen seksen çocuk ne bedenen ne de zihnen gelişme gösterir. En küçüklü Halide Edib’i özellikle etkiler. Hemşire İsmet bu en fazla beş yaşındaki Jale adı verilmiş çocukla fırsat buldukça daha çok ilgilenmeye başlayınca çocuk da kendini toplamaya başlar. Fakat bir süre sonra Hemşire İsmet hastalanıp sağlığı için daha uygun bir yerde görevlendirilince bu çocuk yine eski bakımsız hâline geri döner. Halide Edib onun bu hâline çok üzülür. Çocuk bu sefer onun ilgisini hissedince “Sen benim annem olursun artık” der ve peşinden bir daha ayrılmaz. Müdür Lütfi Kırdar’ın elini sımsıkı tutmuş hâlde, diğer elinde ufak bir bohçayla ağlayarak onunla gitmek istediğini söyler. Halide Edib odasında ona da yer ayırır ve birlikte kalmaya başlarlar.

Halide Edib daha önceden çocuklar için yazdığı *Kenan’ın Çobanları* adlı piyesi Vedi Sabra ile birlikte sahneye uyarlamak için çalıştıkları bir akşam Kenan’ın kardeşleri tarafından saldırıya uğradığı sahnede “Öldürelim, öldürelim!” mısrasıyla birlikte Jale yerinden fırlayıp bir facia anını kendi kendine canlandırmaya başlar. O anda Hatice ile Said adında Türk bir çiftin çocukları olduğunu ve annesiyle babasının bir kiliseden çıkan Ermeniler tarafından öldürüldüğünü anlarlar.

Cemal Paşa Geri Çağrılınca

Halide Edib bulunduğu yerin bir savaş meydanına dönüşeceğini düşünmeden çalışmayı sürdürürken Şam'da durumun kritik olduğuna dair bir mektup alır ve doğrudan Şam'a gider. Bir hoca heyetiyle birlikte Cemal Paşa'yla buluşur. Cemal Paşa İstanbul'a geri çağırıldığı için kurmaya çalıştığı eğitim sisteminin bozulmasından endişe eder ancak her ihtimale karşı İstanbul'dan gelen hocaları beraberinde götürmeyi teklif eder. Halide Edib teşekkür ederek okulların resmen kapatılmasına dek orada görev başında kalmalarının bir namus borcu olduğunu ifade eder.

Ertesi gün Şam'daki öğretmenlerle bir toplantı yaparak Cemal Paşa'nın teklifini onlara iletir. Fakat hepsi kalmak istediğini belirtir. Devamında uykusuz geceler başlar zira iki haftalık yiyecek elde etmek için birçok yazışma yapmak gerekir. Hem okulların hem de yetimhânenin erzak sorunu nihayet kaymakam sayesinde çözülür.

Sanat

Arap çocukları Halide Edib'e bir sürpriz yaparak onun eserlerinden bazı parçaları Arapça ve Fransızcaya tercüme edip sahnelerler. *Kenan'ın Çobanları* ise Beyrut'ta tam on üç defa sahnelenir. Bir akşam çocuk oyuncularını kamyonla doldurup Ayin Tura'ya götürürler ve orada da oynanır. Okulların tatil edilmesiyle birlikte Ayin Tura'nın hocaları hariç tüm hocalar İstanbul'a geri dönerler.

Temalar

Evsizlik Halide Edib'in annesinin iki evliliği, babasının annesinin ölümünden sonraki iki eşli hayatı onun çocukluğundan itibaren yerleşik bir düzenden uzak yaşamasına yol açar. Annesinin ilk eşinden olan ablası Mahmure, onun babası Ali Şamil Bey, kendi babası Edib Bey, onun iki eşi ve yatılı kolej hayatı, içine sığmak için uğraştığı farklı evrenlere işaret eder. Ev hayatıyla kurduğu ilişkiyi, yerleşik bir düzenden uzak, her seferinde yeni bir düzene ayak uydurmaya çalışarak geçirdiği yıllar biçimlendirir. Yaşadığı bir tür psikolojik evsizliktir. Ancak bu durum onun domestik bir kadın olmamasını sağlar. Zira evlilik hayatında üstlendiği ev kadınlığı rolünü bile eşinin ilmi faaliyetlerine destek olmak şeklinde deneyimler. Gerektiğinde İngiltere'de tek başına yazılarıyla meşgul olur. İki küçük çocuğunu bırakarak defalarca Suriye vilayetine gidip orada yeni kurulan okullara yeni bir düzen inşa etmek için çalışır. İkinci evliliği bile o Beyrut'tayken babasının Bursa'da onun vekili olmasıyla gerçekleşir. Bir kadın olarak kamusal alandaki güçlü kimliğini özel alanda yerleşik bir düzenin konforunu bulamamasına borçludur.

Babalık Halide Edib'in babası Edib Bey kızıyla ilgili bir babadır. Halide daha küçük bir çocukken onun sarayda nöbetçi kaldığı bir gece yanına gelişini sevgi ve anlayışla karşılar. Halide Edib çocukluğunda birçok kere onunla koyun koyuna uyur. Yaşı ilerledikçe de babası onu İngiliz stilinde yetiştirmek için ne giydiğinden ne yediğine varana dek her şeyini kendisi belirler. Tüm bunlar Halide Edib'in babasıyla birbirlerine duygusal olarak ne kadar yakın olduklarını gösterir.

Poligami Halide Edib, babasının ikinci eşiyle evlenmesiyle çok eşliliğin gündelik hâline yakından tanıklık etmeye başlar. "Abla" dediği, babasının annesinden sonraki ilk eşiyle "teyze" dediği ikinci eşi arasındaki çatışma evin huzurunu bozunca babası iki ayrı ev kurmak durumunda kalır. Ancak iki kadın arasındaki çatışma bu sefer iki ev arasındaki çatışmaya evrilir ve Halide de bu çatışma arasında ezilir. Kadınların bu hâlini acınası bulduğu için kendi eşi Salih Zeki Bey ikinci bir eş istediğinde bunu kabul etmez ve dokuz senelik evliliğini sonlandırır.

Sınıf Halide Edib her şeye rağmen sınıf muhafazakârlığından vazgeçemez. Daha küçük bir çocukken fakir bir ailenin çocuğu okula başladığında düzenlenen şatafatsız törende ikram edilen aşureyi diğer çocuklarla birlikte aynı tenceden yememesi gerektiğini ablası Mahmure'den öğrenir. Sütünesi Nevres Bacı onu bayram tatili için evine götürürken bir hamala taşıttığında o hamalın kucağında görünmek Halide'ye kendini aşağılanmış hissettirir. Benzer şekilde, Mısır'a gittiğinde yolda kendisine yardımcı dokunan şarkıcı siyah kadınla yolda karşılaştığında da onu görmezden gelir. Özel alanda kölelerle ve siyahlarla ilişki kurmayı bilir zira sütünesi Nevres de siyah bir kadındır ancak kamusal alanda kendi sınıfına mensup olmayan kimselerle nasıl ilişkileneceğini bilemez.

Kölecilik Halide Edib daha küçük bir çocukken köle olmanın ne anlama geldiğini bilir. Zira kendisine köle olduğu şakası yapılıncaya sinirlenir ve fenalaşır. Ancak daha çocukken köle sahibi olur. Kölesi Reşe'nin geldiği ilk gece kardeşi Nilüfer'in Reşe'nin, Reşe'nin de onu satın alan bütün ev halkının yamyam olmasından korkması Osmanlı'daki köleciliğin trajik gündelik gerçekliğine ışık tutan bir anıdır.

Bibliyografya

Adivar, Halide Edib. *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Can, 2020 [1963].